

De eerste wereldwijde mediagebeurtenis. Op 26 augustus 1883 komt op een piepklein eilandje in de Indonesische archipel de Krakatau tot uitbarsting. Overal in de wereld berichten kranten over de eruptie van de vulkaan.

Krakatau 1883

Een vulkaan houdt de mensheid in spanning

Overbeck weet niet zeker of de anderen in de kerkbanken ook zien wat hij ziet.¹ Als hij omhoogkijkt naar het plafondgewelf neemt hij duidelijk waar dat de zware kroonluchter is gaan slingeren. Onmerkbaar eerst. Dan steeds heviger. Eerst naar de ene kant, dan – zijn hoofd begint in het lege ritme van de pendelbeweging mee te wiegen – naar de andere kant. Geen trillen en geen beven. Het is net alsof het slingeren uit het niets is ontstaan. Elke keer lijken de armen van de luchter naar iets te willen grijpen waar ze niet bij kunnen.

Pas wanneer dominee Köster om halfelf zijn preek onderbreekt en zijn blik eveneens richt op de slingerende luchter, die aan een lange ketting boven het middenpad hangt en al een halve meter uitzwenkt, beginnen ook de overige gemeenteleden die in de Sint-Trinitatiskerk in Altona bij Hamburg tezamen zijn onrustig te worden. Iedereen kijkt naar boven, wendt zich dan tot zijn buurman, kijkt weer omhoog. Ongelovige verbazing. Het is griezellig.

Opgewonden geroezemoes in de kerkbanken, en meteen wordt gedacht dat ergens een zware aardbeving dit geslinger moet hebben veroorzaakt. Iedereen kent tenslotte de verhalen uit Lissabon.² Over die dag toen plotseling bijna de gehele stad met donderend

geraas, alsof het hemelgewelf instortte, ten onder ging en alles wat ademen kon onder het puin bedolven werd.³ Ook daar, zo vertellen de mensen elkaar, zouden na het eerste verre gerommel de kroonluchters in de kathedralen zijn gaan slingeren en waren de kerkklokken als door een geheimzinnige kracht gaan luiden. En men weet dat de schokgolven van de aardbeving in Lissabon ook helemaal hier, in het uiterste noorden van Duitsland, voelbaar waren. Meer dan een eeuw geleden is dat intussen.

Even snel als de seismische golven hadden zich destijds de pogingen tot een verklaring verbreid: de godvrezenden ontbrak het niet aan bespiegelingen, de filosofen niet aan troostrijke argumenten en de geestelijkheid niet aan donderpreken. God, de Schepper en Behoeder van hemel en aarde, had zich geenszins, zoals in de Heilige Schrift stond, wijs, genadig en vaderlijk betoond. Integendeel. Dat hij almachtig was had hij genoegzaam aangetoond toen hij de aarde doormidden liet breken. Maar waarom liet hij het leed toe als hij de macht en toch eigenlijk ook de goede wil bezat om dit leed te voorkomen?

En ook nu, op 26 augustus 1883, praat iedereen weer door elkaar heen. In het land en hier in de kerk. Iedereen weet het een beetje beter. De een moet denken aan 1816, het jaar zonder zomer. De ander aan de dodelijke wolk van vulkanische as uit IJsland in 1783, toen overal uit Europa alarmerende berichten binnenkwamen over een 'aswolk', die in een dergelijke omvang nooit eerder was waargenomen.⁴

Zelfs wanneer het bericht over de uitbarsting van de Krakatau, een van de actiefste vulkanen van de Indonesische archipel, korte tijd later op de telex van de persagentschappen verschijnt, blijft het een raadselachtige zaak.⁵ Weliswaar weet hij, Carl Friedrich Theodor Overbeck, nu eindelijk wat het slingeren van de tienarmige kroonluchter in het middenschip van de kerk kan hebben veroorzaakt, maar hij kan zich nog steeds geen beeld vormen van de om-

vang van de ramp. Steeds heviger en feller zou de vulkaanuitbarsting zijn geworden. De telegrafische berichten die de volgende dag hun weg van de Londense nieuwsagentschappen naar de bladen in Hamburg vinden, maken die gebeurtenis ver weg alleen maar onbegrijpelijker.

Hij, Overbeck, is echt geen filosoof, hij is maar een bestuursambtenaar die bij het Hamburgse waterleidingbedrijf werkt en er genoeg in scheidt zo nu en dan een artikel over de flora van de Nederelbe te schrijven en in een van de plaatselijke kranten te publiceren.⁶ Maar zoveel begrijpt hij wel van de dingen in de grote en de kleine wereld wanneer hij de berichten leest: dat er zaken zijn die het voorstellingsvermogen te boven gaan. Als de aardbeving van Lissabon al zulke grote verwoestingen had veroorzaakt, hoe krachtig moet dan wel een vulkaanuitbarsting aan het einde van de wereld, op een piepklein eilandje tussen Java en Sumatra, zijn geweest om helemaal in het duizenden kilometers daarvandaan gelegen Altona als slingerbeweging van een kroonluchter waarneembaar te zijn? En wat voor een enorme schade, wat voor vreselijk onheil moet de vulkaan wel niet in Indonesië, Maleisië en op het Aziatisch continent hebben aangericht?

Alleen al de gloeiende as die in de eerste minuten van de uitbarsting is uitgestoten moet de aarde in de wijde omtrek hebben verbrand toen zij samen met vuistgrote stukken puimsteen weer uit de hemel neerdaalde. Elke seconde werden de salvo's afgevuurd toen de prop in de krater was opgelost, sneller dan scheepsgeschut van zwaar kaliber zijn kanonnen kan afvuren. Zo snel schiet niemand. En dan ook nog de immense vloedgolf uit de zee die razendsnel op de kust afkomt en bootjes en schepen kilometerslang landinwaarts met zich meesleurt. Eeuwenlang heeft de vulkaan geslapen, de mensen dachten al dat hij was uitgedoofd. Het oerwoud breidde zich uit over het eiland. Vissers en kokosnootplukkers bezochten de dromerige baaien. En nu stijgt daar een dikke zwarte rookkolom op die de wind

over grote delen van de Indische Oceaan verspreidt. De magneetnaalden op alle continenten dansen. Waar eens het vulkaaneiland Krakatau lag, zal spoedig alleen nog maar het vreedzaam ruisen van de zee te horen zijn.

Hier zinkt alle grond onder ons weg, en zelfs de grootste volmaaktheid staat machteloos (zweeft zonder houvast) tegenover de kracht die in staat is ons begrip met één vingerknip te vernietigen. En daarom kan hij, Overbeck, al op het moment dat in de kerk het orgel weer inzet en de dominee zijn preek vervolgt – de kroonluchter moet een kwartier heen en weer geslingerd hebben – de gedachte niet van zich afzetten dat er niet alleen iets vreselijks is gebeurd, maar dat het ergste nog moet komen.

EERSTE DEEL

Koorts

Rapallo 1883: Het visioen van de Übermensch

*Friedrich Nietzsche en Richard Wagner
halen de wereld uit haar sluimer*

Desnoods had hij deze stapel papier hoogstpersoonlijk naar de andere kant van de Alpen gebracht. Naar het einde van de wereld zo nodig. Aangezien er voorlopig echter geen enkele reden bestaat om net zo aan de betrouwbaarheid van de posterijen te twijfelen als aan de morele deugzaamheid van de mens, is Friedrich Nietzsche op 14 februari 1883 uit het Italiaanse Rapallo vertrokken en op weg naar het naburige Genua om daar zijn manuscript op reis te sturen naar Duitsland. Per expresse!¹ De publicatie kan niet langer worden uitgesteld.

Het boek, een afrekening met zijn tijd, heeft Nietzsche in nog geen tien dagen van zich afgeschreven. Tien volkomen heldere, frisse dagen in januari, toen er zoveel mogelijk leek waarin hij zelf niet meer had geloofd. Het moet een boek 'voor iedereen en niemand' worden, en de ondertitel 'Voor iedereen' is welbewust gekozen, omdat datgene waarover het boek gaat iedereen aangaat; 'voor niemand', omdat het daarvoor een taal heeft gevonden die zich keert tegen de taal die tegenwoordig iedereen uitslaat.

Het is de moralistische taal die Nietzsche verfoeit, het taalgebruik van kleingeestige liederen die uitsluitend behagen scheppen in de schijnwijsheid van de predikanten, priesters en beschavingsfilis-

ters in plaats van dat zij zelf nadenken. Waar je ook kijkt in deze negentiende eeuw, nog nooit is een tijdperk zo slim geweest en weet het toch zo weinig. Overal kopieën, imitaties en maskers waarmee de mensen zich behelpen. Deze eeuw is bevangen door een ware carnavalskoorts die haar alle leven, alle lucht om te ademen heeft benomen.² Ten gunste van de moraal uiteraard, ten gunste van de machtigen.

Daaraan moet een einde komen! Wat een heerlijk en vrij gevoel geeft het wanneer eenmaal het geloof in moraal en zedelijkheid, in alle waarden aan het wankelen is gebracht! Kan niet alles ook heel anders zijn dan de mensen op hun kleine planeet denken? Kan het goede niet ook slecht zijn, het slechte niet ook goed? Nietzsche meent: ja, dat kan!

De wereld moet uit haar hengsels worden gelicht, zij zal haar plaats dan vanzelf wel hervinden. Maar daarvoor is een profeet nodig die de mensen de waarheid zegt. Tegen hen zegt dat hun noties van 'waar' en 'vals', 'goed' en 'slecht', 'mooi' en 'lelijk' afgesleten zijn als oude munten. Nietzsche noemt deze waarzegger de 'Übermensch' en heeft hem de naam Zarathustra gegeven.

Zarathustra is een kluizenaar die na jaren van afzondering en bezinning zijn bergstreek verlaat om de mensheid deelachtig te maken van zijn wijsheid. De mensen van nu, de 'laatste mensen' zoals Zarathustra hen noemt, zijn echter te zelfingenomen om naar zijn wijze woorden te luisteren. Niets begrijpen ze – maar dan ook helemaal niets. 'Wat is liefde?', 'Wat is schepping?', 'Wat is verlangen?' vragen ze met een knipoog. Wij hebben het geluk gevonden, zeggen ze met een knipoog. Vroeger was iedereen in de war, zeggen zelfs de slimste exemplaren met een knipoog. Het is bespottelijk!

Volgens de ouden was Zarathustra, de grote wijze uit het oosten, al bij zijn geboorte in lachen uitgebarsten, dat sindsdien niet meer is verstomd. Als aanklager van de traditionele autoriteiten kondigt hij een wereld aan waarin de machten van het goede strijden tegen de

machten van het kwaad. Zarathustra zelf is het om het even: de hoop op verlossing, op een andere en betere wereld, heeft hij allang opgegeven. Hoe kunnen de mensen toch geloven dat zij iets zouden kunnen veranderen?

Die hoop op zich is in wezen het grootste van alle kwaden: ze dwingt de mens het leven niet weg te gooien, maar door te gaan en telkens opnieuw kwellingen te ondergaan. Zinloos! De hoop op meer rationaliteit, op vooruitgang, op roem, grandeur en glorie heeft de eeuw in een sluimertoestand gebracht. Als men haar hieruit wil doen ontwaken, is radicaal optreden vereist en moet er tegen haar worden gezegd: niets van dit alles is waar; er is echter ook niets wat groter en beter is om ervoor in de plaats te komen. Want in dit groter en beter schuilt nu juist het probleem.

Er bestaat een woord voor Zarathustra's onverschillige houding: Zarathustra is nihilist. Een nihilist is iemand die voor geen enkele autoriteit buigt, die geen enkel beginsel onvoorwaardelijk aanvaardt, hoeveel waardering het ook geniet en van wie of waarvan het ook afkomstig is. Zolang de mens echter nog genoeg neemt met morele leerstellingen, met pijnstillers, helpt het allemaal niets. Dus weg met hem – de mens is iets wat overwonnen moet worden. Het devies van de Übermensch luidt: de wereld moet niet worden bevrijd van het kwaad, maar van haar valse verlossers.

Vroeger, toen zij nog met elkaar bevriend waren, had de componist Richard Wagner zo'n Übermensch geweest kunnen zijn. Ware het niet dat Wagner, deze 'Oberkirchenrat', intussen zelf een soort religie heeft uitgedacht.³ Zijn nieuwste opera *Parsifal* is doordrenkt van christelijke verlossingsfantasieën. Voor iemand als hij, Nietzsche, die God reeds lang 'dood' verklaard heeft, is dat absoluut onbestaanbaar. In één woord afschuwelijk!

Terwijl hij deze ochtend op weg is naar Genua, denkt Nietzsche niet echt aan Wagner en aan wat er tussen hen is voorgevallen. Later op de dag zal hij echter aan Heinrich Köselitz, een van zijn trouwste

metgezellen en medewerkers, schrijven wat in de avondeditie van de *Caffaro* staat. Iets wat hij niet had verwacht is gebeurd: Richard Wagner, de door hem zo gehate vijand en zijn enige vriend, is, zo staat er in de annonce, de vorige dag op negenenzestigjarige leeftijd in Venetië overleden.

*

Al toen zij op 16 september 1882 uit Bayreuth hier aankwamen, waren door de hevige regen de kanalen buiten hun oevers getreden. Een ware zondvloed had de stad overspoeld, en nog steeds regent het dat het giet. Venetië, koningin van de Adriatische Zee, veroveraarster van Constantinopel, bolwerk van het christendom – al wekenlang één grote waterplas. En hij, Richard Wagner, moet erdoorheen waden.

De Wagners hebben hun intrek genomen in het Palazzo Vendramin-Calergi, aan de noordoostelijke kant van het Canal Grande. De tussenverdieping, waar Cosima en hij, de kinderen Isolde, Eva en zijn jongste zoon Siegfried verblijven, telt vijftien kamers; de woonkamer, met rood behang en uitzicht biedend op het kanaal, heeft dubbele ramen en de meubels zijn in Lodewijk XVI-stijl. Aan de overkant verheft zich de in antieke rondboogstijl opgetrokken Fondaco dei Turchi. Spookachtig glijden de gondels voorbij over het Canal Grande. Aan de achterkant van het palazzo bevindt zich een – voor het vrijwel park- en boomloze Venetië – vrij grote binnentuin, ook nu in de herfst nog in een frisse groene zomertooi, even bekoorlijk als de bloemen in de tovertuin van Klingsor uit Wagners *Parsifal*. In vergelijking met het comfort van Villa Wahnfried in Bayreuth is het al met al echter een bescheiden onderkomen.

Vandaag, 22 oktober, is Wagner begonnen aan een bijdrage voor de *Bayreuther Blätter*. Het moet een artikel worden over het ‘Bühnenweihfestspiel’ – zo heeft hij zijn *Parsifal* gedoopt die de afgelo-

pen zomer tijdens de Festspiele in Bayreuth voor het eerst is opgevoerd.

Het beeld van een wijding past bij Wagners idee dat de opera op het plan van een religie getild dient te worden. De opera is een ceremoniële handeling die de wereld van haar profane karakter moet ontdoen. Zodra de gelovige de wijding heeft ontvangen, maakt hij deel uit van een groter geheel, van een heilige gemeenschap. Van haar krijgt hij de zegen, en voortaan dient hij zich in haar dienst te stellen. Wagner gelooft dat een kunstreligie de wereld kan veranderen. Alleen zij is voor hem nog in staat de maatschappij te bevrijden van luxe en de heerschappij van de liefdeloosheid.

Het personage Parsifal, de ‘reine dwaas’, die door zijn medelijden een verlosser wordt, heeft daarvoor in zijn jongste werk het bewijs geleverd. De zoon van Herzeleide en de voor Parsifals geboorte in de oorlog gesneuvelde ridder Gamuret kent zijn eigen naam niet, noch weet hij waar hij vandaan komt en wie zijn ouders zijn. Onwetend doolt hij rond, schiet eerst met pijl-en-boog een onschuldige zwaan uit de lucht en richt uiteindelijk met zijn barmhartigheid Klingsors burcht en tovertuin te gronde. Alleen door zijn medelijden, zijn christelijke moraal, lukt het hem de speer naar de Graalburcht terug te brengen waarmee Klingsor in het verleden koning Amfortas in zijn zij een wond had toegebracht die zich sindsdien niet meer dicht. Het is de heilige lans waarmee ooit Christus aan het kruis in zijn zij gestoken was. Parsifal redt op deze manier de Graalbroederschap van de ondergang, wordt zelf koning en aan het einde van de opera daalt een duif op hem neer als teken van Gods genade.

In de weinige uren dat het niet regent is Wagner op het San Marcoplein te vinden. Het liefst zit hij in zijn stamkroeg Caffè Lavena, dat de sfeer ademt van een Weens koffiehuis.⁴ Hier brengt hij zijn middagen door, gebogen over zijn paperassen. Recht voor hem de basiliek met haar gouden mozaïeken, die beginnen op te gloeien